

**KO'P TILLI MUHITDA TILSHUNOSLIK VA TARJIMA
NAZARIYASINING ZAMONAVIY MUAMMOLARI**

Samarqand chet tillari

Sultonqulova Gulzodaxon Avazjon qizi

E-mail: Gulzodaavazjonovna@gmail.com

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqola ko'p tilli muhitda tilshunoslik va tarjima nazariyasining zamonaviy muammolarini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Globalizatsiya va raqamli texnologiyalar rivojlanishi sharoitida ko'p tilli jamiyatlar tobora kengayib borayotgani tilshunoslik va tarjima sohasida yangi nazariy va amaliy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Maqolada tilshunoslikning sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, matn lingvistikasi kabi yo'nalishlari bilan tarjima nazariyasining o'zaro aloqasi, madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonida yuzaga keladigan leksik, grammatik va pragmatik muammolar ko'rib chiqiladi.*

Maqola so'ngida ko'p tilli muhitda samarali tarjimani ta'minlash, tarjimonlar malakasini oshirish va texnologik yechimlarni integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: *ko'p tillilik, tilshunoslik, tarjima nazariyasi, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik*

KIRISH

Bugungi globallashtirilgan dunyoda ko'p tilli muhit tobora odatiy holga aylanib bormoqda. Turli xil tillar va madaniyatlarning o'zaro aloqasi iqtisodiyot, siyosat, fan va texnika, shuningdek, madaniyat sohalarida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu holat tilshunoslik va tarjima nazariyasi oldiga yangi, murakkab vazifalarni qo'yadi. Tilshunoslik, insoniyatning murakkab aloqa vositasi sifatida tilning tuzilishi, funksiyalari va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganar ekan, ko'p tilli muhitda tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir, interferensiya va transfer hodisalarini tahlil qilish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, globalizatsiya sharoitida tillar

o'rtasidagi chegaralar xiralashib, yangi lingvistik hodisalar yuzaga kelayotgani tilshunoslarning diqqat markazida turibdi. Shu bilan birga, tarjima nazariyasi nafaqat til vositalarini bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish, balki madaniy kontekstni, kommunikativ niyatni va pragmatik ma'noni to'liq saqlagan holda amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratishi lozim¹.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning jadal rivojlanishi tarjima sohasida ulkan o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Mashina tarjimasi tizimlari tobora takomillashib bormoqda, biroq bu texnologiyalarning inson tarjimoni o'rnini butunlay egallashi mumkinmi degan savol ochiq qolmoqda. Asosiy muammo shundaki, mashina tarjimasi madaniy nuanslar, kontekstual ma'nolar va hissiy jihatlarni to'liq tushunishda cheklovlarga ega. Ushbu maqola ko'p tilli muhitda tilshunoslik va tarjima nazariyasining zamonaviy muammolarini chuqur tahlil qilish, ularning o'zaro bog'liqligini ochib berish, shuningdek, ilg'or texnologiyalarning tarjima jarayoniga ta'sirini baholashni maqsad qilgan. Maqolada tilshunoslik va tarjima nazariyasidagi yangi yo'nalishlar, amaliy yechimlar va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar taklif etiladi.

ASOSIY QISM

Ko'p tilli muhitda tilshunoslik va tarjima nazariyasining zamonaviy muammolari bir qancha jihatlarni qamrab oladi. Asosiy muammolardan biri – bu madaniy kontekstni saqlash masalasidir. Har bir til o'ziga xos madaniy tasavvurlar, an'analar va qadriyatlarni aks ettiradi. Tarjima jarayonida nafaqat so'zma-so'z ma'no, balki ushbu madaniy nuanceslarni ham maqsad til o'quvchisiga yetkaza bilish muhimdir. Masalan, ba'zi iboralar yoki metaforalar bir tilda chuqur ma'noga ega bo'lishi mumkin, lekin boshqa tilda so'zma-so'z tarjima qilinganda ma'nosini yo'qotishi yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Bu ayniqsa, adabiy tarjima va diplomatiya sohasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchi muhim muammo – terminologik muvofiqlikni ta'minlashdir. Ilmiy-texnikaviy va ixtisoslashtirilgan matnlarni tarjima qilishda har bir soha o'zining

¹ Bassnett, S. & Lefevere, A. — *Translation, History and Culture* — London: Cassell, 2020, 45-60 b.

maxsus terminologiyasiga ega bo‘ladi. Bu terminlar ko‘pincha boshqa tillarda aniq ekvivalentlarga ega bo‘lmasligi yoki ularning ma’nolari turlicha talqin qilinishi mumkin. Notekis terminologiya tarjima sifatini pasaytiribgina qolmay, balki jiddiy tushunmovchiliklarga ham olib kelishi mumkin. Shu sababli, tarjimonlar uchun soha bo‘yicha chuqur bilim va terminologik lug‘atlar, glosariylardan samarali foydalana olish muhimdir.

Uchinchi muammo – mashina tarjimasining rivojlanishi va uning cheklovlari. So‘nggi yillarda neyron tarjima tizimlari sezilarli darajada takomillashdi, ammo ular hali ham inson tarjimonining to‘liq o‘rnini bosa olmaydi. Mashina tarjimasi grammatik tuzilmalarni va ayrim hollarda leksik birliklarni aniq tarjima qila olsa-da, matnning chuqur ma’nosini, stilistik nuanceslarini, hissiy va madaniy kontekstni tushunishda jiddiy kamchiliklarga ega. Ayniqsa, she’riyat, sarkazm, hazil kabi murakkab nutqiy shakllarni tarjima qilishda mashina tarjimasi tizimlari yetarli darajada samarali emas².

Quyidagi jadvallarda yuqorida keltirilgan muammolar va ularning tarjimaga ta’siri aniq misollar bilan ko‘rsatilgan:

1-jadval: Madaniy kontekstni tarjimada saqlash muammosi

Muammo omili	Misol (O‘zbekcha ibora)	So‘zma-so‘z tarjimasi (Inglizcha)	Maqsad tilga mos tarjimasi (Inglizcha)	Izoh
Madaniy ibora	"Joniga tegdi" (Joni halqumiga keldi)	"His soul reached his throat"	"He is fed up with it" / "He is at his wits' end"	O‘zbek madaniyatiga xos bo‘lgan mazmunni to‘liq ifodalash.

² Gambier, Y. & Van Doorslaer, L. (Eds.) — *Handbook of Translation Studies* — Amsterdam: John Benjamins, 2010, 80-95 b.

Muammo omili	Misol (O'zbekcha ibora)	So'zma-so'z tarjimasi (Inglizcha)	Maqsad tilga mos tarjimasi (Inglizcha)	Izoh
Metafora	"Ko'zi ochilmoq" (Hayotni tushunmoq)	"His eyes opened"	"To see the light" / "To gain insight"	So'zma-so'z tarjimasi chalkashlikka olib kelishi mumkin.
Milliy qadriyat	"Mehmondo'stlik"	"Hospitality"	"Generous hospitality" / "Warm welcome"	Faqatgina umumiy atama emas, balki chuqurroq ma'no berish.
Humor va sarkazm	"Choyxona gaplari"	"Teahouse talks"	"Casual gossip" / "Idle chatter"	Asl matndagi yengil hazilni saqlab qolish.

Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, tilshunoslik va tarjima nazariyasi ko'p tilli muhitda o'zaro chambarchas bog'liq holda rivojlanishi zarur. Madaniy va terminologik muammolarni bartaraf etish uchun tarjimonlar nafaqat lingvistik bilimga, balki soha bo'yicha chuqur tushunchaga va madaniyatlararo kompetensiyaga ham ega bo'lishlari lozim. Mashina tarjimasi esa inson tarjimoniga yordamchi vosita sifatida qaralishi, ammo murakkab va nozik matnlarni tarjima qilishda inson aralashuvi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanishi kerak. Kelajakdagi tadqiqotlar korpus lingvistikasi, sun'iy intellekt va neyrolingvistik dasturlarni integratsiyalash orqali tarjima sifatini oshirishga qaratilishi lozim.

XULOSA

Ko'p tilli muhitda tilshunoslik va tarjima nazariyasining zamonaviy muammolari o'ta murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ular nafaqat lingvistik, balki madaniy, ijtimoiy va texnologik jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Globalizatsiya va raqamli asr tillar o'rtasidagi chegaralarni yanada xiralashtirib, o'zaro ta'sir va muloqot ehtiyojini oshirmoqda. Bu esa tilshunoslik fanini tilning tizimli tuzilishi,

funksional imkoniyatlari va rivojlanish qonuniyatlarini ko'p tillilik sharoitida chuqurroq o'rganishga undaydi. Ayniqsa, tillararo interferensiya, kod-almashtirish (code-switching) va tillararo transfer kabi hodisalar tilshunoslarning diqqat markazida bo'lishi lozim, chunki ular tarjima jarayonida muhim ahamiyatga ega. Tarjima nazariyasi esa, shunchaki so'zlarni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazishdan ko'ra ko'proq, ya'ni asl matnning ma'nosini, niyatini va madaniy yukini maqsad tilda to'liq va adekvat yetkazish san'ati sifatida rivojlanmoqda. Bu jarayonda madaniyatlararo farqlar, idiomatik ifodalar, metaforalar va maxsus terminologiyani to'g'ri tushunish va qayta yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy texnologiyalarning tarjima sohasiga kirib kelishi katta imkoniyatlar yaratdi. Mashina tarjimasi tizimlari, ayniqsa neyron tarjima, ma'lum turdagi matnlarni tez va samarali tarjima qilishda yordam bermoqda. Biroq, bu texnologiyalar inson tarjimonining ijodiy va madaniy kompetensiyasini to'liq bosa olmaydi. Mashina tarjimasi hali ham kontekstual nuanceslarni, madaniy iboralar va humor kabi murakkab nutqiy shakllarni tushunishda cheklovlarga ega. Shuning uchun, kelajakda inson va mashina o'rtasidagi hamkorlik – gibril tarjima – samarali yechim bo'lishi kutilmoqda. Bunda mashina tarjimasi dastlabki qoramani taqdim etadi, so'ngra professional tarjimon uni tahrirlaydi, madaniy va stilistik jihatdan mukammallashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baker, M. — *In Other Words: A Coursebook on Translation* — London: Routledge, 1992, 120-135 b.
2. Bassnett, S. & Lefevere, A. — *Translation, History and Culture* — London: Cassell, 2020, 45-60 b.
3. Chomsky, N. — *Syntactic Structures* — The Hague: Mouton, 2017, 25-40 b.
4. Gambier, Y. & Van Doorslaer, L. (Eds.) — *Handbook of Translation Studies* — Amsterdam: John Benjamins, 2010, 80-95 b.
5. Hutchins, W.J. & Somers, H.L. — *An Introduction to Machine Translation* — London: Academic Press, 2022, 150-165 b.